

שני מלכים בכתר אחד

ויאמר אלהים יהי מארת ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה והיו לאתת ולמועדים ולמים וימים ושנים: והיו למאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ ויהי כן: ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים: ויתן אתם אלהים ברקיע השמים להאיר על הארץ: ולמשל ביום ובלילה ולהבדיל בין האור ובין החשך ויבא אלהים כי טוב: ויהי ערב ויהי בקר יום רביעי: (בראשית א יד-ט).¹

רד"ק בראשית א טז פרשת בראשית – מאור גדול וקטן יחסית

הגדולים - לא אמר גדולים בגופם, כי כל הכוכבים חוץ מכוכב נוגה גדולים מהלבנה, כמו שחקרו בעלי התכונה, אבל רצה לומר גדולים באורם, והלבנה גדולה באורה משאר הכוכבים חוץ מהשמש, מפני שהיא קרובה לארץ. וקרא שניהם "גדולים" כנגד שאר הכוכבים, אבל משניהם השמש גדול, כמו שאמר: "המאור הגדול", וכן הוא למראות העין.²

בראשית רבה ו ב פרשת בראשית – שני המאורות הגדולים

"לך יום אף לך לילה" (תהלים עד) - לך היום מקלס ולך הלילה מקלס. מה היום ברשותך, אף הלילה ברשותך. בשעה שאתה עושה לנו נסים ביום - "לך יום", ובשעה שאתה עושה לנו נסים בלילה - "אף לך לילה" ... עשית לנו נסים ביום ואמרנו לפניך שירה ביום: "ותשר דבורה וברק בן אבינועם ביום ההוא לאמר" (שופטים ה א), עשית לנו נסים בלילה ואמרנו לפניך שירה בלילה: "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג" (ישעיה ל כט). לך נאה לומר שירה ביום, לך נאה לומר שירה בלילה, למה? ש"אתה הכינות מאור ושמש" (תהלים עד טז), ואתה עשית את שני המאורות, שנאמר: "ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים וגו'".³

פסיקתא דרב כהנא פסקא ה החדש הזה – רק השמש מאירה, ללבנה תפקיד אחר

"עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו" (תהלים קד יט). א"ר יוחנן: לא נברא להאיר אלא לגלגל חמה בלבד, "יהי מאורות" (בראשית א יד) מארת כתב. ⁴ אם כן למה נבראת הלבנה? אלא לקדש בה ראשי חדשים וראשי שנים.⁵

¹ אם ביום הראשון נברא האור הכללי בעולם (האור הקוסמי, ראו דברינו [האור שננגז](#) בפרשה זו), באה מלאכת היום הרביעי ומוקדשת כולה לבריאת מערכת השמש שלנו. לצד "הארץ", שני המאורות הבולטים מנקודת המבט שלנו, הם השמש והירח (בריאת "שאר הכוכבים" המוזכרת בהקשר זה היא כמובן קשה לתפיסתנו הנוכחית את היקום). אנו נתמקד בפסוק טז: "ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה וכו', אם גדול תחילה, כיצד זה הפך לקטן? בפשט הפסוק אין בעיה כפי שנראה.

² ראו בדומה פירוש אבן עזרא - שיטה אחרת על הפסוק: "וחכמי המדות מודים כי השמש היא הבריאה הגדולה, רק הלבנה קטנה מכל הכוכבים שהם צבא השמים והמשרתים חוץ מכוכב (חמה) ונוגה. אם כן איך יקרא הכתוב הירח המאור הגדול? והתשובה כי הכתוב לא דבר רק כנגד האור ההווה בארץ. על כן לא הזכיר שם ירח [רק] מאור, והיה אורה גדול בעבור היותה קרובה אל הארץ". היום אנחנו יודעים שהירח גם קטן מנגה ומכוכב וגם השמש קטנה משמשות רבות אחרות ביקום שנראים לנו קטנים כי הם רחוקים מאד, אבל לא ניכנס כאן להשוואת הידע האסטרונומי של היום עם זה של ימיהם של פרשני המקרא הראשונים (שהסתמכו על הידע של התוכנים של זמנם). מה שחשוב לעניינינו הוא שמבחינת פשט הפסוק אין לדידם של הפרשנים שום בעיה. "שני המאורות הגדולים" שבתחילת הפסוק הם מנקודת המבט שלנו החיים על פני כדור הארץ (בעין בלתי מזוינת ובלי טלסקופים ומדידות מדעיות). לעומת זאת, לשון "המאור הגדול והמאור הקטן" שבהמשך הפסוק, הוא בהשוואה יחסית ביניהם, הן בגודל הפיסי והן באור שהם מקרינים. וכמו שמפרש רשב"ם בתמצית: "הקטן - משני המאורות הגדולים". בקיצור, מנקודת המבט האנושית אין בעיה בפשט הפסוק, אבל המדרש לא יחמיץ הזדמנות לדרוש על גדול וקטן זה.

³ ומדרש ויקרא רבה לא א פרשת אמור, דורש את הפסוק בתהלים עא יט: "וידבקתך אלהים עד מרום אשר עשית גדלות אלהים מי כמוך" על הציווי לשמן למאור המנורה, ומוסיף: "אשר עשית גדלות - אלו שני המאורות הגדולים, שנאמר: את שני המאורות הגדולים. אלהים מי כמוך - מי כמוך בעליונים ומי כמוך בתחתונים. מי כמוך שאתה כובש על מדת הדין אתה מאיר לעליונים ולתחתונים; אתה מאיר לכל באי עולם ואתה מתאור לאורן של ישראל". ובמדרש פסיקתא דרב כהנא פסקא כב - שוש אשיש: "ויעש אלהים את שני המאורות, מה עשייה שנאמר להלן ליתן אורה לעולם וכו'". גם למדרשים אלה אין כל בעיה עם שני המאורות הגדולים שישמשו זה לצד זה. אבל יש כאמור מי שמבקש לדרוש על גדול וקטן, על גדול שנעשה קטן ואנחנו נזרום איתו.

⁴ בכתיב חסר. ראו הפסוק הראשון בראש הדף.

⁵ עשינו כאן עזירת ביניים על מנת להראות שיש מי שחולק על "שני המאורות הגדולים". בהמשך הדרשה שם מובאים גם דברי ר' זעירא בשם ר' חנינה: "לא נברא להאיר אלא לגלגל חמה בלבד", ובריאת הלבנה באה על מנת להכחיש את העבודה הזרה שסגדה לשמש: "אם כן למה נבראת לבנה? אלא צפה הקב"ה שאומות העולם עתידין לעמוד ולעשות אותן אלוהות ואמר, אם בשעה שהם שנים והם מכחישים את זה את זה אומות העולם עושין אותן אלוהות, אילו היה אחד על אחת כמה וכמה". ומיד שם מובאת דרשת ר' ברכיה בשם ר' סימון "שניהם נבראו להאיר", היינו שני מאורות גדולים, כשהוא מסתייע היטב בהמשך הפסוקים בהם כתוב מאורות בכתיב מלא וכן: "ויתן אותם אלהים ברקיע השמים". אותם! נחזור לנושא שלנו של שני מלכים בכתר אחד.

עמ' 2 מתוך 6

קהלת רבה פרשה א סימן ב – מעוות לא יוכל לתקון

"מעוות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להימנות" - ... משחחר הקב"ה שנת הלבנה משנת החמה אחד עשר יום, הרי כמה שנים וקיצים וכמה עיבורים ולא הגיעה שנת חמה ללבנה.¹⁴

מסכת שבועות דף ט עמוד א – כפרה על מיעוט הירח

על שאין בה ידיעה בתחילה ולא בסוף - שעירי רגלים ושעירי ראשי חדשים מכפרין, דברי ר' יהודה.¹⁵ א"ר יהודה אמר שמואל: מאי טעמא דר' יהודה? אמר קרא: "ושעיר עזים אחד לחטאת לה'", חטא שאין מכיר בו אלא ה' - יהא שעיר זה מכפר.¹⁶ והאי מיבעי ליה לכדריש לקיש, דאמר ריש לקיש: מה נשתנה שעיר של ראש חודש שנאמר בו לה? אמר הקב"ה: שעיר זה יהא כפרה על שמיעטתי את הירח! אם כן, לימא קרא על ה', מאי לה? ... שמעת מינה תרתי.¹⁷

תרגום יונתן במדבר כח טו פרשת פינחס – על חסרון הסהר

וְצִפְרִי בַר עֲזִי חָד לְחִטָּאָתָא קָדָם יְיָ עַל חוּסְרֵן סִיחָרָא עַל עוֹלַת תְּדִירָא תְּעַבֵּד וְנִיסוּכִיָּה.¹⁸

רבי בחיי בן אשר במדבר כח טו – כפרה עלי או אלי

ושעיר עזים אחד לחטאת לה'. על דרך הפשט: לשם ה'. כמו: "עלה עליו הגורל לה' ועשהו חטאת" (ויקרא טז ט). או יאמר: "חטאת לה' " על החטא שהאדם עושה לה', כי כן לשון חטאת בלשון הקודש הבא עם למ"ד. אין החטא דבק כי אם באדם החוטא, כמו: "וחטאתי לאלהים" (בראשית לט ט), "וחטאתי לאבתי" (בראשית מד לב).¹⁹ ולפי מה שדרשו בו רז"ל (שבועות ט א) הוא בהפך, והענין מסתרי תורה. ... כן דרשו במסכת שבועות (ט

כביכול כפרה על שפגם בבריאה שלו! אולי בדומה למדרשים שהקב"ה נפדה עם בני ישראל ממצרים (דברינו [אשר פדית גוים ואֱלֹהֵינוּ](#) בפסח, [לִי וּלְכֶם הִיא הַגָּאֻלָּה](#) בפרשת בא), ולמדרשים שהקב"ה מודה לדבריהם של בני האדם (משה, בני ישראל, בנות צלפחד), ורעיונות דומים המאנישים את השכינה ("שמעאל בני ברכני", גמרא ברכות ז ע"א).

¹⁴ היחס בין שנת החמה לשנת הלבנה אינו ניתן להבעה בשבר פשוט ולכן לא ניתן להשלמה במדויק. כתוצאה מכך, עיבור השנה שלנו: ג'ח א"ד ז"ט, שבע שנות עיבור במחזור של 19 שנים, איננו מדויק וצובר פיגור לאורך השנים וכבר הסברנו עניין זה בקצרה ובתמצית בדברינו מעוות לא יוכל לתקון במגילת קהלת. כל שרצינו להעיר כאן הוא שזה אולי נותן פירוש חדש לאמירה "אין שני מלכים משמשים בכתר אחד". יש ריב ואי הסכמה בין שני הטוענים לכתר לוח השנה: בין השמש שקובעת את השנה השמשית ובין הירח הקובע את מחזור החודש הירחי (ובקביעה של בני האדם שבשנה יש 12 חודשים, גם את השנה הירחית). ואם כן, אזי גם המעטת הלבנה לא הועילה. שני המאורות מציגים שני שעונים קוסמיים שכל אחד מהם איננו מדויק וסנכרון שניהם עוד פחות. צדק הירח.

¹⁵ ור' שמעון שם במשנה חולק וסבור שרק שעירי רגלים מכפרים על מקרה זה. שעירי ראש חודש מכפרים על חטאים אחרים. ¹⁶ הגמרא שם דנה במשניות הפותחות את מסכת שבועות העוסקות בדיון טומאת המקדש, היינו מי שנכנס טמא למקדש או שאכל קדשים בטומאה. כולל המקרה של 'נעלם' היינו שהאדם ידע בהתחלה שהוא טמא אבל שכח בהמשך, או נעלם ממנו בהתחלה ונזכר בהמשך שהוא טמא, או נעלם ממנו לגמרי כמו המקרה שנדון כאן. על מקצת מקרים אלה שעירי יום הכיפורים הפנימי או שעיר המשתלח, מכפרים (או תולים, ראו כל הפרטים במקור שם), אך לשיטת ר' יהודה אין צורך להמתין ליום הכיפורים. שעירי החטאת של הרגלים ושל ראשי חודשים מכפרים. היינו, לא יעבור חודש בלי כפרה (באותם מקרים בהם שעירי ראש החודש מכפרים). למה? כי כתוב בשעיר ראש חודש "חטאת לה'". הרי לנו פירוש הלכתי לחטאת המיוחדת של ראש חודש בלי להזדקק לסיפור של מיעוט הלבנה.

¹⁷ שואלת הגמרא: הרי "חטאת לה' " נחוצה לדרשתו של ריש לקיש על מיעוט הלבנה! עונה הגמרא, כדרכה במקרים רבים: "שמע מיניה תרתי" - את שתי הדרשות ניתן ללמוד. הדרשה ההלכתית ודרשת האגדה של ריש לקיש חיות יפה זו לצד זו. כך חזרנו למוטיב שהקב"ה צריך כפרה על שמיעט את הלבנה, גם בדיון הלכתי זה. ראו אגב הדיון המקביל בירושלמי שבועות פרק א הלכה ד, שם לא נזכרת כלל דרשתו של ריש לקיש. בבדיקה אמנם לא מושלמת לא מצאנו בתלמוד הירושלמי שום אזכור לדרשה על מיעוט הלבנה ועל הכפרה לה' בגין זה! והרי ריש לקיש הוא אמורא ארץ-ישראלי!

¹⁸ תרגום לתרגום: "ושעיר בן עזים אחד לחטאת לפני יי על חסרון הלבנה על עולת התמיד תיעשה ונסוכו". בהשוואה עם תרגום אונקלוס לפסוק שמתרגם מילה במילה (כדרכו, להוציא מקרים מיוחדים): "וצפיר בר עזי חד לחטאת קדם יי על עלת תדירא יתעביד ונסכיה", התרגום [המינוח ליונתן](#) (הנקרא גם תרגום ירושלמי) לא מהסס להרחיב ולכלול גם את האגדה על חסרון הלבנה. אך שימו לב שבדומה לאונקלוס הוא מתרגם "קדם ה'" - לפני ה' ולא על ה', שלא כגמרא חולין שראינו וכגמרא שבועות להלן. הכפרה היא על כך שנחסרה (התמעטה) הלבנה. נראה שיש כאן ריכוך של דברי הגמרא כפי שנראה גם בפרשני המקרא.

¹⁹ לפרשני המקרא יש הסבר של פשט למילים "חטאת לה' " שבשעיר ראש חודש. מדובר בחטא שהאדם עושה כלפי ה'. נראה שלאבן עזרא שמורה זכות הראשונים בדרך זו. ראו פירושו על הפסוק: "ושעיר עזים אחד לחטאת לד' כמו אשר עלה עליו הגורל לד' ועשהו חטאת (ויקרא טז ט). ודע כי חטאת עם למ"ד בלשון הקודש אין חטאת דבק, כי אם בחוטא". ראו גם פירוש הדר זקנים על הפסוק: "חטאת לה' לפי שהוא ראשון כתיב בו לה' שיהיה לשם שמים וכן כולם". זה שעיר החטאת הראשון שנזכר בפרשת הקרבנות (בקרבנות מוספים של שבת שנזכרת ראשונה שם ולפני קרבנות ראש חודש, אין שעיר חטאת) והמילה לה' חלה על כולם. הכל לכאורה פשוט. אבל בניגוד לאבן עזרא שמתמקד רק בפשט, פירוש הדר זקנים ממשיך שם ומשלב את הפן האגדי: "ורבותינו אמרו שאמר הקב"ה הביאו עלי כפרה שמעטתי את הירח. והכי הפירוש משמע: הביאו לדורות שבבילי דבר קרבן להיות כפרה וזבה תתנחם הלבנה במה שמעטתיה". שילוב כזה נראה גם בהמשך פירוש רבי בחיי בן אשר.

א) ... אמר ריש לקיש מה נשתנה שער של ראש חודש דכתיב בו: "חטאת לה'", אמר הקב"ה: שער זה יהא כפרה עלי שמעטתי את הירח.²⁰ ...

ועוד אפשר שיכלול ענין אחר: כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, ומהם יראו התחתונים ויקחו מוסר שאם ישובו אחר שחטאו שהקב"ה יתפייס להם כשם שנתפייס ללבנה, וקבע קרבנות כפרה ביום חידושה, וקבע גם כן ראש השנה שהוא יום תשובה ביום חידושה, וכל זה להודיע שהקב"ה מקבל תשובת הרשעים כשם שקבל הלבנה ונתפייס לה מעון הקטרוג ... ולשון "עלי" כתב הרב הגדול ר' יצחק אלפס ז"ל בהלכותיו שהוא כמו "אלי", וכן פירשו רוב המפרשים.²¹

מדרש אגדה (בובר) בראשית א טז – היה עלי להאריך אף

"ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים". כיון שהלשינה הלבנה על החמה מיעטה הקב"ה, ומה אמרה? ריבונן של עולם, אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? אמר לה: הואיל שכן, לכי ומעטי את עצמך. והקב"ה יתרומם שמו ניהם על זה ואמר לישראל: הביאו לפני קרבן שמיעטתי לכם את הירח.²² ופירשו "לפני" כמו "עלי", לפי שאני ארך אפים, והיה לי להאריך אפי עליה. לפיכך נאמר בקרבן ראש חדש: "ושער עזים אחד לחטאת לה' " (במדבר כח טו), כלומר, כי חטאת היו לפניו על שמיעט הלבנה והיא גרמה לעצמה.²³

ספר הישר לרבנו תם סימן מג – העלמת קרבן חטאת של ראש חודש תשרי²⁴

ומה ששמע רבינו אומרים משמי ששער ראש חודש דאינו קרב, שמע השומע וטעה. כי לא אמרתי שלא היה קרב, אלא כך אמרתי: שלא היה נזכר במקום שהיה לו להיזכר.²⁵ אלא כסהו התורה.²⁶ ואיזה? זה ראש השנה. כי בחומש הפקודים כשהזכיר במוסף ראש השנה ושער עזים אחד לחטאת, אמר הכתוב: "מלבד עולת החודש". ... והיה לו לומר זה חטאת תקריבו מלבד חטאת החודש ... כדרך שהזכיר במוסף של יום הכפורים "שער עזים אחד לחטאת מלבד חטאת הכפורים וכו' ". ולא רצה הכתוב לזכרו וכסהו שלא רצה להזכירו על שבא חטאת לה' על קיטרוג הלבנה ובהבלעה היה קרב.²⁷

²⁰ רבי בחיי לא מסתפק בפשט ועובר לדרשת ריש לקיש על מיעוט הלבנה, תוך שהוא מציין שמדובר בסתרי תורה (בדומה להכרזות של פרשנים אחרים על דרך האמת או על דרך הסוד) ומנסה להתמודד איתה.

²¹ בדומה לגמרא בשבועות לעיל שדורשת את "חטאת לה'" להלכה (לכפרת ישראל) ובה בעת לא נמנעת מלצרף את דרשת ריש לקיש על מיעוט הלבנה והצורך של הקב"ה בכפרה, כך גם פרשני המקרא, בראשם רבי בחיי בן אשר. הם מביאים הסברים פשטניים ומתקבלים על הדעת למילים: "חטאת לה'" של שער ראש חודש, אבל לא מתעלמים מדרשת ריש לקיש על קטרוג הלבנה. עם זאת (ואולי בניגוד לגמרא) לא נחה דעתם מהרעיון שהקב"ה צריך כפרה והם מנסים לענות על קושי זה בדרכים שונות. כאן, ברעיון לתת פתח לבעלי תשובה, כולל חיבור לראש השנה כיום תשובה משום שהוא חל בראש חודש במועד חידוש הלבנה ("בכסה ליום חגנו", ראו דרשת רב נחמן בר יצחק, ראש השנה ח' ע"א). מולד הלבנה מסמל את פיוס הקב"ה עמה וכן גם יתפייס עמנו. זאת, לצד ציטוט פירוש הר"ף (ר' יצחק אלפסי) שיש לקרוא "אלי" ולא "עלי" - "כפרה אלי". ראו ציטוטו גם בפירוש גור אריה על רש"י במדבר כח טז: "רבים הם מן המתמיהים על דברי חכמים (חולין ס' ע"ב) בזה, עד שהרב הגדול רב אלפס ז"ל מפרש, שרצה לומר הביאו לפני כפרה לכפר עליכם כדי שתשלימו עלי ... כי 'עלי' רצה לומר 'בשבילי' ". רבי בחיי בן אשר מאריך שם מאד בפירושים נוספים וכן גם פרשנים אחרים כספורנו, עקידת יצחק ועוד. אולי צריך להקדיש לנושא זה דף מיוחד בראש חודש.

ראו תרגום יונתן לעיל.

²² נחזור למדרש שאינו מחפש הנחות והתנצלויות ולא מצטרף לאמירה "רבים הם המתמיהים" כלשון גור אריה. הקב"ה ניהם על שמיעט את הלבנה ועל כך שהוא שמידתו ארך אפים לא האריך אפו עם הלבנה. אמנם "היא גרמה לעצמה", אבל הקב"ה צריך היה לגלות אריכות אף עם מעשה ידיו (השוו עם הביטוי "אין הקב"ה בא בטרונא עם בריותיו", עבודה זרה ג ע"א). ראו "עיונים" לפירוש שטיינזלץ בגמרא חולין הנ"ל שמביא בשם הרא"ה: "שמכאן יש ללמוד שאף אדון המעליב את עבדו ראוי לו לפייסו". דרך ארץ שקדמה לבריאה ומחייבת אותה. מה שמעניין עוד במדרש זה הוא שינוי הלשון שהוא מציע. אם פירוש הר"ף שראינו בהערה לפני הקודמת מרכז ומשנה מלשון "כפרה עלי" ל"כפרה אלי", מדרש זה שכנראה היה לפניו הנוסח "הביאו לפני קרבן שמיעטתי את הירח", אולי מתוך תרגום יונתן שראינו לעיל, הופך ומתקן חזרה ללשון: "הביאו עלי" כמו בגמרא חולין!

(חלק התשובות) צרפת מאה 12.

²⁵ היינו בתפילה בפסוקי קרבנות המוספים. ולא מזכירים את קרבנות ראש חודש (קרבן החטאת) בתפילת מוסף של ראש השנה.

²⁶ שגם התורה כיסתה את שער החטאת של ראש חודש כשכתבה: "מלבד עולת החודש ומנחתה" (במדבר כט ו) בקרבנות ראש השנה.

²⁷ מי שאולי הביא לשיא את הכפרה שהקב"ה כביכול נזקק לה בראש חודש הוא רבינו משולם (בן נתן, צרפת מאה 12, שמצוטט כאן בספר הישר של רבינו תם איתו הרבה להתפלמס). בפסוקי קרבנות המוספים של ראש השנה הנאמרים בתפילה (בנוסח אשכנז) אנו מצניעים את העובדה שיום זה הוא גם ראש חודש, ומעלימים בפרט את קרבן החטאת של ראש חודש! מדוע? כי ביום בו אנו מבקשים כפרה מהקב"ה, אין זה נאה להזכיר שביום זה גם הקב"ה עצמו זקוק כביכול לקרבן כפרה! סמך לכך הם פסוקי התורה עצמה שכיסתה את חטאת ראש חודש, כפי שצוין בהערה הקודמת. וכבר הארכנו לדון במוטיב כללי זה של העלמת קרבנות ראש חודש (והעלמה רחבה של העובדה שראש השנה הוא גם ראש חודש), ובשיטת רבינו משולם בפרט, בדברינו [מדוע נעלם ראש חודש תשרי בראש השנה](#) ולא נחזור על הדברים כאן.

מים ביניים: לפני שנעבור להיבט קצת אחר של קטרוג הלבנה ומיעוטה, נציין שבעיון מדוקדק במקורות, בחלקם כתוב: "כפרה עלי שמיעטתי את הירח" ובחלקם "כפרה על שמיעטתי את הירח". כפרה עלי או כפרה על המעשה. השמטה "קטנה" של הירח. אפשר שיש כאן הבדלי נוסח והעתקות שאין לדקדק בהם ואפשר שיש כאן מה לדקדק. והדבר מזיק עיון נוסף.

בראשית רבתי פרשת בראשית – הלבנה מקטרגת²⁸

"ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים." ר' יודן אמר: מאחר שקראן גדולים חוזר ופוגם שאמר את המאור הקטן? אלא ע"י שנכנס בתחומו של חברו פגמו. עמדה הלבנה וקטרגה לפני הקב"ה, אמרה לפניו: ריבוננו של עולם, למה בראת עולמך בבי"ת? אמר לה: ב' שנים ויש עולמות שנים.²⁹ - ואי זה גדול מזה?³⁰ אמר לה: העולם הבא. אמרה לפניו: בראת אור וחושך, האור גדול מן החושך. בראת מים ואש, המים גדולים מן האש. בראת שמים וארץ, שמים גדולים מן הארץ. בראת שמש וירח, אחד מהם צריך להיות גדול מחברו!³¹ אמר לה הקב"ה: הואיל והלשנת, לא דברת אלא עליך! לך ומעטי את עצמך ע' פנים פחות משמש,³² הדא הוא דכתיב: "את המאור הקטן". והלא כתוב "את שני המאורות הגדולים"? אלא שניהם גדולים היו שקולים כל אחד היו, אלא לפי שקטרגה נתמעטה, כדאיתא בחולין פרק אלו טרפות.³³

שיטתו של רש"י – פרשת בראשית מול פרשת פנחס

בראשית א טז: המאורות הגדולים וגו' - שוים נבראו, ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד: ואת הכוכבים - על ידי שמיעט את הלבנה, הרבה צבאיה להפיס דעתה:³⁴

במדבר כח טו: ושעיר עזים וגו' - כל שעירי המוספין באין לכפר על טומאת מקדש וקדשיו, הכל כמו שמפורש במס' שבועות (דף ט א). ונשתנה שעיר ראש חדש שנאמר בו לה', ללמדך שמכפר על שאין בו ידיעה לא בתחילה ולא בסוף, שאין מכיר בחטא אלא הקב"ה בלבד, ושאר השעירין למדין ממנו. ומדרשו באגדה: אמר הקב"ה: הביאו כפרה עלי על שמיעטתי את הירח.³⁵

²⁸ לקראת סוף הדף, נראה מדרש בכיוון קצת אחר. מקבילה למדרש זה מצויה באוצר מדרשים (אייזנשטיין) מדרש כונן ובה נעזרנו בפסוק ופנינו מדרש זה.

²⁹ הקב"ה עונה ללבנה שהבי"ת של בראשית הוא בגלל שנבראו שני עולמות. "להודיע לכל בריותי שבי"ת שנים כנגד שני עולמות ושני עדים", כלשון המקבילה באוצר המדרשים.

³⁰ "איזה עולם גדול מחבירו, העולם הזה או העולם הבא?", שואלת הלבנה.

³¹ הלבנה מתעקשת על יצירת היררכיה של חשיבות בבריאה, בפרט בדברים שהם דואליים. על מה ולמה? איזו תפיסת עולם מייצגת כאן הלבנה?

³² רעיון זה שאור הלבנה הוא אחד משבעים מאור החמה, לא מאנו לו מקור אחר ונראה שכאן הוא מקורו. ועל כך אפשר רק להעיר שאור הלבנה, בניגוד לאור השמש, משתנה במהלך החודש ואינו דומה אור המולד או סוף החודש, כאור אמצע החודש. זכתה הלבנה שאורה משתנה מיום ליום.

³³ מדרש זה מפנה בסופו לגמרא בחולין הנ"ל, אבל בעיקרו הולך בדרך משלו. הלבנה מקטרגת על הבריאה הדואלית. הקב"ה מצדו מצדיק את הדואליות שבעולם, את העולם שנברא באות בי"ת ולא באות אל"ף (ראו הדרשות על כך בבראשית רבה א י), אך מדגיש שדואליות זו אינה שוות ערך. יש מי שגדול מחברו. על כך בדיוק מקטרגת או טוענת הלבנה, שאם כך, אחד משני המאורות הגדולים חייב להיות "גדול מחברו". לא יתכנו שני כוחות שווים בעוצמתם בעולם. לכאורה מבקשת הלבנה להילחם באמונה הגנוסטית של עולם דואלי ויפה עשתה (ראו שאתח הסיבות שאחר הוא אלישע בן אבויה, יצא לתרבות רעה, היא משום שראה את מיטטרון יושב ליד הקב"ה ונראה "שמה חס ושלוש שתי רשויות הן", חגיגה טו ע"א בדברינו [אלישע בן אבויה הוא אחר](#)), אך בהלכות דרך ארץ שקדמה לתורה ולבריאת העולם, כיוון שמשמע שהלבנה מבקשת שהפתרון יהיה בהקטנת החמה, קיבלה היא את העונש להיעשות משנית לשמש, בדומה לאש שהיא משנית למים, החושך שהוא משני לאור והארץ שהיא משנית לשמים (האחרון הוא אגב מחלוקת בית שמאי ובית הלל, ראו דברינו [שמים וארץ – בין בית שמאי ובית הלל](#) בפרשה זו). המדרש מסיים כאמור בהפניה לגמרא בחולין שראינו לעיל, אבל חסר את כל הדיאלוג בין הקב"ה ובין הלבנה ואת הרצון לפצות אותה וכמובן את מוטיב הכפרה על הקב"ה על שמיעט את הלבנה. אפשר שהמעתיק ביקש לקצר ואפשר שלא בכדי נעלם מוטיב זה. הלבנה קטרגה, הקב"ה הענישה ובה תם העניין ותוקנה הבריאה. (והוסתרה הפגימה, כמאמר הגמרא בראש השנה כג ע"ב: "מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה"). אנחנו בעולם דואלי אבל כזה שיש בו תמיד צד דומיננטי ואין צורך בכפרה לבורא.

³⁴ סוף הגענו לרש"י דינקותא עליו גדלנו, על הלבנה "שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד". בפירושו לפסוק בפרשתנו מביא רש"י את דרשתו של ריש לקיש, אבל מקצר מאד ומוביל מהקטרוג ישירות אל הפסת דעתה של הלבנה, בלי להזכיר את הדיאלוג בינה ובין הקב"ה. עם כל קיצורו, נראה שרש"י משלב כאן שלושה מקורות: הגמרא בחולין הנ"ל שהיא מקור הביטוי "שני מלכים בכתר אחד", מדרש בראשית רבה ו ד (מובא בהערה 10 לעיל, הפסת דעת הלבנה ופיצויה) וכן מדרש בראשית רבתי הקודם שהוא הראשון לנקוט לשון "קטרגה". אבל לא רק הדיאלוג חסר כאן. חסר כל עניין הכפרה של הקב"ה! מדוע? האם גם רש"י "נבהל" מהרעיון המהפכני הזה כמו פרשני מקרא שראינו לעיל?

³⁵ רש"י כאן לא מתעלם ממוטיב כפרת הקב"ה. בפירושו לפרשת קרבנות ראש חודש בפרשת פנחס נוקט רש"י את הגישה המשלימה (ההפוכה). לאחר שהוא מסכם בעבורנו את הגמרא במסכת שבועות ט ע"א הנ"ל, הוא משמיט בחלק האגדה את כל עניין הקטרוג ומגיע היישר לשורה התחתונה ששעיר ראש חודש הוא "חטאת לה" על שמיעט את הלבנה ופגם בה. מדוע משנה רש"י את פירושו בין פרשת בראשית ופרשת פנחס? בפשטות, נראה שרש"י מקצר כדרכו ומביא בכל מקום את חלק האגדה הדרוש לעניינו. במחשבה נוספת נאמר כך: בתיאור הבריאה בפרשתנו נמנע רש"י מלפגום בשלמות מעשיו של הבורא, אולי גם בדומה לשיטת רבינו משולם

ישעיהו פרק ל פסוק כו -

וְהָיָה אִזְרָא הַלְבָנָה כְּאִזְרָא הַחֲמָה וְאִזְרָא הַחֲמָה יִהְיֶה שְׂבָעִתִּים כְּאִזְרָא שְׂבָעִת הַיָּמִים בַּיּוֹם חֲבַשׁ ה' אֶת שְׂבָר עַמּוֹ וַיִּמְחָץ מִקֶּתֶל יִרְפָּא: ³⁶

שבת בראשית שלום³⁷

ושתהיה לנו התחלה טובה

מחלקי המים

מים אחרונים 1: בשילוב מרובע של רעיון הדואליות שראינו במדרש בראשית רבתי לעיל, טענת הלבנה בגמרא חולין: "הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון", לשון בראשית רבה ו ד (לעיל בהערה 11): "אמר הקב"ה: הואיל והלבנה הזו מיעטה עצמה", ודברי הקב"ה במדרש אגדה בובר לעיל שאומר: "והיה לי להאריך אפי עליה", עולה הצעה מעניינת שאולי באמת דברה הלבנה מתוך ענווה וצניעות, אמרה "דבר הגון" והייתה מוכנה להיות הקטנה (על מנת להסיר את האמונה הדואלית), והקב"ה מיהר לשפוט אותה לחומרה. בהצעה זו, הכפרה על הקב"ה היא משום שמיהר לשפוט את הלבנה ולא נהג בארך אפים (שהיא אחת מ"ג המידות). אך מעז יצא מתוק. הקפדה זו של הקב"ה על מעשה ידי הווא, הפכה את חטאת חודש בחודשו לכפרה הן על הנכנס טמא למקדש (המסמל את השכינה) והן על הקב"ה עצמו (מי ששיכן שמו בבית הזה). זה סוד הגמרא בשבועות שמשלבת את מדרש ההלכה - שהאדם צריך כפרה, עם מדרש האגדה - שהקב"ה צריך כפרה.³⁸

מים אחרונים 2: בנוסחאות שונים לפיוט "אל אדון על כל המעשים" שמוסף לברכת המאורות בשחרית של שבת, יש שגורסים: "ראה והקטין צורת הלבנה", ולא "ראה והתקין צורת הלבנה" כנוסח המקובל (דעת זקנים מבעלי התוספות, בראשית א טז, פירוש הרא"ש שם, טור אורח חיים הלכות שבת רפא ועוד).

שראינו לעיל. תחילת הבריאה כמו תחילת השנה החדשה אינם המקום לפגום בכבוד הבורא ולהתמודד עם הרעיון המורכב שהקב"ה עצמו זקוק לכפרה. אבל בפרשת הקרבנות של ספר במדבר, כאשר התורה עצמה לא נמנעת מלנקוט במילים: "חטאת לה'", ולהפריד באופן ברור בין שעיר ראש חודש ובין שעירי החטאת המובאים בכל מועד, לא נמנע רש"י מלהביא פירוש זה בלי שום תוספות, שינויי לשון והתנצלויות.

³⁶ ראו מדרש תנאים לדברים פרק לב פסוק א (ראש פרשת האזינו שבני ישראל מבקשים שהקב"ה יעביר (יסלק) את העדים שמעידים על חטאיהם: ההרים והגבעות והשמש והירח, והקב"ה עונה להם: "איני מעבירן אלא משנה את אורן ועושה אותן (פי) ארבעים ותשעה, שנאמר: והיה אור הלבנה כאור החמה", כדי שיהיו רואין את המאורות ואומרים: אינן הם המאורות שקלקלנו כנגדם". חידוש אור הלבנה והעצמת שני המאורות הגדולים לעתיד לבוא הם עדות לכפרת בני ישראל.

³⁷ "שבת בראשית" הוא הכינוי של חז"ל לכל שבת - שבת שקבועה ועומדת מבריאת העולם כל יום שביעי בשבוע, ובניגוד למועדים אחרים שנקראים גם הם לעתים "שבת", כמו "שבת שבתון" של יום הכיפורים, אבל משתנים עם לוח השנה. ראו מסכת נדרים דף ע"ב: "מועדי ה' צריכין קידוש בית דין, שבת בראשית אין צריכה קידוש בית דין". או במסכת יומא פא ע"א, בהשוואה של יום הכיפורים עם שבת: "יליף שבת שבתון משבת בראשית, מה להלן - לא ענש אלא אם כן הזהיר, אף כאן - לא ענש אלא אם כן הזהיר". ובמסכת מנחות סה ע"ב, בדיון על ספירת העומר: "הרי הוא אומר תספר לך, ספירה תלויה בבית דין, שהם יודעים לחדש ממחרת השבת - מחרת "ט", יצאת שבת בראשית שספירתה בכל אדם". וכן רבים. ואנחנו התכוונו כמובן לכפל (ותלת) המשמעות של "שבת בראשית" שאחרי כל חגי תשרי העמוסים פותחת את חודשי הסתיו והחורף הבאים עלינו לטובה.

³⁸ ורבי בחיי בן אשר שדווקא מקשר את ראש חודש עם ראש השנה כיום של תשובה וכפרה, יחלוק על פירוש רבינו משולם שסבור שהצנעת ראש חודש תשרי בראש השנה היא בשל מוטיב הכפרה. אדרבא, יאמר לו רבי בחיי. וזה כאמור שייך לדף של ראש השנה שהזכרנו לעיל.